

***Javaslat a
„Felső-Tisza-vidéki – Beregi keresztszemes hímzés”-nek
Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételéhez***

Készítette:

Baracsi Endre
Nyíregyháza, 2021. október 1.

(P. H.)

I.

A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

Baracsi Endre, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottság elnöke

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: Baracsi Endre

Levelezési cím: 4400 Nyíregyháza, Hősök tere 5.

Telefonszám: +36 20 461 2546

E-mail cím: baracsi.endre@szszbmo.hu

II.

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése: Felső-Tisza-vidéki – Beregi keresztszemes hímzés

2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása:¹:

☐ agrár- és élelmiszergazdaság	☐ egészség és életmód	☐ épített környezet
☐ ipari és műszaki megoldások	☒ <u>kulturális örökség</u>	☐ sport
☐ természeti környezet	☐ turizmus és vendéglátás	

3. A nemzeti érték a magyarországi együtt élő népekhez, az államalkotó tényezőként elismert nemzetiségekhez kapcsolódó érték:

- ☐ igen
amely nemzetiség:²

- ☐ nem

4. A nemzeti értéket tartalmazó értéktár megnevezése és a felvétel dátuma:

Vásárosnaményi Települési Értéktár

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottság a 2/2014. (III.3.) határozatával a Beregi keresztszemes hímzés – Felső-Tiszavidéki hímzést felvette a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár kulturális örökség szakterületi kategóriájába.

Magyar Értéktár

A Beregi keresztszemes hímzés – Felső-Tiszavidéki keresztszemes hímzés 2020. május 22. napjától kiemelkedő nemzeti érték.

5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása,

¹ Egy szakterületenkénti kategória megjelölése lehetséges.

² Kérjük, jelölje és nevezze meg, amennyiben magyarországi együtt élő népekhez, az államalkotó tényezőként elismert nemzetiségekhez kapcsolódó az érték.

a megjelölt szakterületi kategória indokolása (amennyiben nemzetiséghez kapcsolódó érték, a nemzetiségi vonatkozások, a nemzetiséghez való kötődés bemutatása):

A beregi Tiszahát keresztszemes hímzései az országhatáron túl is ismertek. A kendők, abroszok stb. széles csíkjaiban az egyszerű geometrikus minták és az úrihímzés reneszánsz motívumai egyaránt felfedezhetők. Az 1930-as évekig kizárólag piros és kék színt használtak. **(1-3. fotó)** A gyászt kifejező darabokon volt a fekete szín az általános. A Beregi Múzeum gyűjteményének legkorábbi keresztszemes kézimunkájának készítője 1668-ban halványkék színnel lóhereleveles mintát hímzett. Egy 1769-es vámosatyai recés úrasztali terítő vászon tábláinak rozmaringágait piros és kék színű gyöngyfonallal varrták.

A több szín használatának igénye egyes rétegeknél már a XIX. század végén jelentkezett, a nagyobb változást azonban a színezésben és a szerkesztésben az 1930-as évektől Vásárosnamény központtal megalakult Háziipari Szövetség jelentette, amely termékeit elsősorban piacra gyártotta. Hatására egy újfajta szerkesztésmód és sok szín használata lett divattá, amelyet az akkor még élő hagyományos népi kézimunkával párhuzamosan készítettek. A Háziipari Szövetség termékein újfajta, a népi hagyományoktól eltérő motívumkincs jelent meg, mely sokféle forrásból táplálkozott. Új, a hagyományos paraszti háztartásban nem létező vászonneműk (díszpárnák, kisebb terítők, asztali futók, ún. garnitúrák) díszítésére az új stílus használata vált uralkodóvá. **(4-6. fotó)**

A hagyományos használati tárgyak (abrosz, szemtakaró, komakendő, törölközőkendő stb.) díszítése alapján elmondhatjuk, hogy a beregi textíliák páratlan gazdag motívumkincset őriztek meg. Vannak olyan minták, amelyek az ország bármely pontján megtalálhatók, de vannak egészen különleges, egyedülálló szerkezetűek is. Az általánosan használt, egy végén hímzett vagy szövött kendőn kívül készült komakendő, szemtakaró, pászkakendő, ünnepi nagy abrosz, kenyeres zsák és nyújtófatarató is. Ezekre a tárgyakra az itt élő emberek keresztszemes hímzéssel olyan formákat alakítottak ki, amelyeket közel éreztek magukhoz. Ezek a formák leginkább az itt élő ember természeti környezetét ábrázolták. Gyakran használtak díszítésül virágmotívumokat, amelyek közt is a legnépszerűbb a rózsza **(7. fotó)**, de megtalálható a tulipán **(8. fotó)**, a labdarózsza, a rozmaring, a szegfű és lilium is. A növényi ábrázolások közt megtaláljuk a szőlőt, a ribizlit **(9. fotó)**, a makkot **(10. fotó)** és életfás **(11. fotó)** motívumokat. Állatok közül a madárábrázolások **(12. fotó)** a legnépszerűbbek; úgymint a páros galamb, páva vagy rigó, de találkozunk szarvasábrázolással is.

A háziipari keresztszemes hímzés inkább a geometrikus motívumokra törekedett, a körben díszített textíliák sarkainak szerkesztésében a tükrözést alkalmazta. A minták egységesítésére alapszínezésként használták a piros-fekete és kék-fekete színeket. **(13-15. fotó)**

Az eredeti beregi hímzés természetesen nem csak a mai országhatáron belül lévő Beregre jellemző. Az 1920 előtti egységes Bereg vármegye lakossága és kultúrája azonos gyökerekből táplálkozott, így a hímzéskultúrája is azonos jellemzőkkel bírt. Ezt bizonyították a tárgyi és textíliákra vonatkozó írásos emlékek is, amelyek olyan nagy kutatási program során kerültek elő, melyben a Kárpát-medence határon túli magyar református egyházainak jelenlegi tárgyi anyagát mérték fel. (Magyar Református Egyházak Javainak Tára – Kárpátaljai Református Egyház kötetei). Ugyanígy a határ két oldalára szakadt lakosságnak a díszített vászonneműk egységességét bizonyító tárgyi emlékeit tárta fel a Beregi Múzeum és kárpátaljai partnere projektje, az *Együtt Bereg kultúrájáért*. (Ennek

egyik eredménye a *Keresztszemes minták Beregből határon innen és túl* c. kötet.) Elmondhatjuk tehát, hogy a kárpátaljai magyarság identitásának egyik meghatározó eleme a beregi keresztszemes hímzés hagyománya.

A legrégebbi hímzések és a már száz éves hagyománnyal bíró háziipari hímzés is közös kulturális kincsünk. Gyökerük az a kézműves tevékenység, amely szálszámolással (előrajzolás nélkül), keresztszemes technikával varázsolja szebbé az embert körülvevő tárgyakat. Ez a tradíció jellemző az egész Felső-Tisza-vidékre.

6. Indokolás a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvétel mellett, kitérve a nemzeti érték hazai és nemzetközi jelentőségének bemutatására:

A keresztszemes hímzések közül talán a legismertebb a beregi keresztszemes hímzés, országhatáron túl is ismert és kedvelt. A beregi keresztszemes hímzés a beregi tájegység jellegzetes hímzési technikája, amelyet sajnos egyre kevesebb népi iparművész készít. Megőrzése az utókor számára fontos feladatunk.

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

Könyvek

Felhősné Csiszár Sarolta: Beregi keresztszemes minták. Budapest: Minerva, 1980. 28 t. illusztr.

Felhősné Csiszár Sarolta: Vásárosnamény – Beregi Múzeum. Nyíregyháza: Múzeumfalu Baráti Köre, 1997. 79 p.

Csiszár Árpád – Felhősné Csiszár Sarolta: A beregi népi textíliák lexikona. Debrecen: Alföldi ny. 1983. 56 p.

Kocsisné Szirmai Fóris Mária: Tiszavidéki keresztszemes hímzés minták. Budapest: Minerva, 1976. 104 p.

Felhősné Csiszár Sarolta: Keresztszemes minták Beregből határon innen és túl. 2010. Nyíregyháza, Örökségünk Könyvkiadó. 2010. Szerkesztette: Varga János

Cikkek

Varga János: A beregi keresztszemes hímzés napja. In: Partium, 22. 2013. 4. sz. p. 88-90.

Hegedüs Antalné: Néhány szó a beregi keresztszemes kézimunkáról. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve L. Nyíregyháza, 2008. 465–473.

Felhősné Csiszár Sarolta: Szőttesek és hímzések. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk.: Ratkó Lujza. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, 2014. 335–391.

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe: nincs

III. MELLÉKLETEK

1. A Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételre javasolt kiemelkedő nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális-dokumentációja

1. fotó

2. fotó

3. *fotó*

4. fotó

5. fotó

6. *fotó*

7. *fotó*

8. *fotó*

9. *fotó*

10. *fotó*

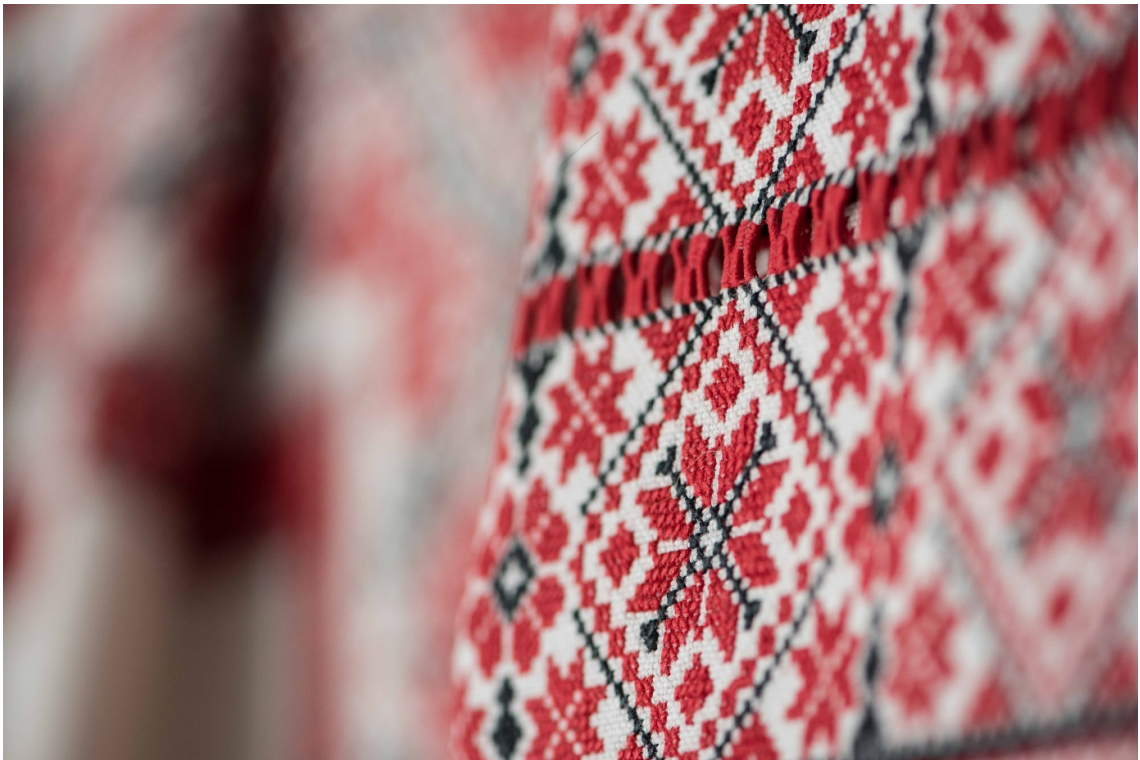
11. *fotó*

12. *fotó*

13. *fotó*

14. *fotó*

15. *fotó*

EZERARCÚ SZABOLCS-SZATMÁR

A beregi keresztzsemes

Egyes tájak, vagy városok emlékeztetnek azokra a termények, vagy népszerű alkotásai jutnak eszünkbe. A terményeknél például Szeged a paprikát, Mátó a hagymát idézi. Ha Korond, Karavag, Mezőtúr stb. kerül szóba, mindenki a kerámiára gondol. Ha Mezőkövesdet említik, akkor a nagyméretű, árnyalt színezéssel, laposlappal hímzett matyó virágok jelennek meg előttünk. Ugyancsak a textil-diszítés sajátos módját és színeit juttatja eszünkbe, ha Kalocsára gondolunk. Kalotaszeg a vadgalas technikával készített disztiményeit, kompozícióját varázsolja elénk. Ha Bereg nevét említik az ország bármelyik részén, a keresztzsemes kézimunkára gondolunk.

Ez a tagozódás, az egyes tájegységek népművészetük által történő fogalommal valója nem ösrégi. A specializálódást a népművészet iránti különleges nagy érdeklődés váltotta ki. Nagy szerepet játszott ebben a kereskedelem, amikor jó üzleti lehetőséget látott a népi disztiművészet felhasználásával készített új lakásdíszítő textilek forgalmazásában. Az egyes területeknek így, a kereskedelmi célokra kiemelt kézimunkája a nevét is a területéről kapta.

A mai kép tulajdonképpen csak a századunk elejére alakult ki. Az ezt megelőző századokban még a különféle öltösmódok és motívumok az egész ország területére jellemzőek voltak, párhuzamosan egymással éltek és egymással keveredtek.

Ezért a ma már szinte majdnem kizárólagosan bereginek tartott keresztzsemes technikával történő disztiművelés az országban mindenütt találkozunk.

A beregi kézimunka a helyi jellegzetességeket mutató technikájával megjeleníti később az 1930-as évek elején a Beregi Házipari Szövetség megalakul-

lásával és piacra dolgozásával lett ismertté. Különleges tervezésben, a polgári lakásokhoz való alkalmazkodásával és különleges színezéssel vált meghatározóvá. Ebbe olvasztotta be a területen használt, sok távolabbról jövő, ilyen technikával készített mintákat.

Ezzel tulajdonképpen a helyi népművészet két ágra is szakadt. Egyrészt tovább élte a hagyományos használati tárgyakon a keresztöltéssel, szövessel és más szálszámolásos technikával készített régi disztiművelés, másrészt új megfogalmazásban terjedt, sokszor annak hagyományait elhagyva a beregiként megismert kompozíció. Ez a kettéválás azt eredményezte, hogy éppen a legsajátosabb disztiművelés, régi használati tárgyakat, annak színezését és szerkesztését, a széles közvélemény tulajdonképpen nem is tartja kifejezetten bereginek, viszont bereginek fogad el a tájtól szinte teljesen idegen mintákat és szerkesztésmódot.

Igy lett országosan meghatározóvá a bereginek a piros-feketes színezés, amellyel a Beregi Házipari Szövetség megalakulása előtt egyáltalán nem találkozunk, szerkesztésmódjában az olyan tükröztetés, ahol az álló motívumok lefelé fordulnak, vagy a kézimunka fonikáiból annak megjelölése, hogy valóban beregi-e az elkészített darab.

A beregi népi textiliák és egyben a motívumok gyűjtésével 20 év óta folyamatosan a Beregi Múzeum foglalkozik. Az így összegyűjtött több ezer darabból

álló textilanyag igen gazdag motívumkincset hordoz. Ezek vizsgálatából megállapítható, hogy területünk népművészete nagyon összetett, amely állandóan változik és állandó fejlődésben van. Orzi az ősi hagyományokat, vannak más népektől való átvételek, értéket felülül érkező hatások amelyek beolvadtak a népművészetbe és természetesen folyamatosan vannak újabb alkotások is.

Hatással voltak rá a nagy történelmi stílusok. Köztük legmegyebbi nyomokat hagyott népművészetünkben a reneszánsz, amely hatotta a motívumkincs kiválasztására és hatott a rendkívül egyszerű, tiszta szerkesztésmódra. Eppen a reneszánsz erőteljes hatásának köszönhető, hogy a beregi disztiművelés mégis egységesnek mondható.

Az egyik legősibb a gránátalma néven ismert motívum, amely a XVII. században került hozzánk török közvetítéssel és szabadrajzú nagy kompozíciójú disztiművelés először az ún. úri kézimunkát, majd a népművészet felvirágzásával a XIX. sz. közepe táján kerülnek rá, a népi igényeknek megfelelően egészen leegyszerűsödve a paraszti használati eszközökre.

A gránátalmához hasonlóan ősi motívum disztiművelés tárgyainkon a lilomos és sarkányos minta.

Legelterjedtebbek az ún. növényi motívumok, amelyek nagyon sok változata van. Ezek közül is a leg-sokszínűbb a rózsza ábrázolása, ahol az arasznyi nagyságú egy-két cm-es nagyságú minden változa-

tával találkozunk. Igen kedvelt a szegfű, a tulipán és a rozmaring, de szerepelnek a disztiművelés között a paraszti virágok: a labdarózsa, árvaszka, orgona, fukszia stb.

Gyakorik a különféle természetes, bogos minták, a káposztás, répas, ribizlis, szőlős, makkos, meggyes, cseresznyes, vadalmás, vadkörös motívumok. Kedveltek a különféle fa- és levélminták, ezek közt legelterjedtebbek a kis és nagy tölgytás, a szőlőleveles, lóheres, tölgylevelű disztiművelés.

Az állatdisztiművelés között leggyakrabban a madár-ábrázolással találkozunk. Itt legkedveltebbek az egymással szembe állított páros galamb és a pávás minták, de találkozunk a disztiművelés között a rigó, gólya, pulyka, kakas, bagoly, gém, fecske ábrázolásával is.

A madárminták túlnyomórészt valamilyen növényi elemmel, virággal, ággal, álló fűszákkal, vagy leveles, indás kompozícióval együtt szerepelnek.

Az állatos minták közül területünkön leggyakrabban a kisaasszonyos és babás mintákkal találkozunk. A reneszánsz hatására kerültek a beregi disztiművelésbe az ún. olasz korsós, kelyhes, koszosz motívumok.

Nemcsak a mintákban nagyon gazdag, de változatos a színezés is. Területünkön jellemzőek az élénk tiszta színek és az erős színezetűek. Az 1930-as évek a múlt század közepétől folyamatosan a piros és a kék, vagy a piros-kék, valamint a gyászos alkal-

makra készítették a fekete szín használatát volt az általános. Ezek mellett mindig vissza-visszatérő a sokféle szín használatát. A múlt század közepétől kb. a századfordulóra a disztiművelés a pasztellszínek különféle változataival találkozunk. A századforduló táján a disztiművelés színezése megváltozott.

Az 1930-as évektől a népi kézimunkánál megindult a színezésben is egy naturalizációs folyamat, amikor a viragmotívumoknál a kék levelek helyét fokozatosan a zöld kezdi felváltani. Ettől kezdve egyre gyakrabban találkozunk a sárga, és barna színek használatával is.

A paraszti használati tárgyak alapanyaga a paraszti vászon volt, de ezzel párhuzamosan a disztiművelés alapanyaga koronként változott.

A múlt században is találkozunk a kongré, panama és takácsvászon alapanyagokkal.

Legjellegesebb a beregi minták szerkesztésmódja. A motívumok a hagyományos használati tárgyakon csikban helyezkednek el a tárgy külső szélén, vagy körben a szélén. Ez a csikba rendeződés történhet az egyes motívumok egymás után történő többszöri megismétlésével, vagy az indás minták ritmikus meghosszabbításával. Népi kézimunkákban a leggyakrabban a darabunk a területől 1688-ból való kis terítők, amelyeknek alapanyaga vászon kék selyem fonallal keresztöltéssel varrott, lóherével motívumokkal disztiművelés, feliratos terítők.

Gyűjteményünkben a disztiművelés tárgyak legnagyobb része kendő, azaz törülköző, vagy az élelmiszer letakarására készített kisebb kendő. Ezeknek csak az alsó szélét disztiművelés és végükre rojtötést, vagy csipkét is tettek. Nagyon gazdag azoknak a disztiművelésnek a lakodalmakra, násznagy és a vőfélyek számára készítették. Az egyes

háztartásokban általában ebből volt a legtöbb, mert ezeken az alkalmakon a lakodalomban megjelent minden aktív résztvevőnek adták ilyeneket.

Kendőket kaptak az esketést végző pap, az anyakönyvvévezető, azok akik a násznapot székkel az esketésre vitték. Ilyenkor még a lovakat is kendővel díszítették.

A kendő nemcsak használati tárgy volt, hanem ajándék is, amely a lányok ügyességét jelentette. Házépítéskor kendő kaptak az építőmesterek és az ácsok is, az egész falura kiterjedő ünnepségeknél pl. haranghúzás, toronygombfelállítás, még a ház-ököllet is kendővel díszítették a falu lányait, asszonyait.

Nagyon gazdag a ünnepi abroszok díszítése. Ezeket általában két végükön, de sokszor egészen körül és középkörben is díszítették.

A Beregi Múzeum gyűjteményében a nagyméretű abroszok közül a leggyakrabban 1813-ból való. Ezek az abroszok sokszor több nemzedéket is kiszolgáltak. Legdrágábbak a komandkők és a pászakendők.

A vésletet általában nem díszítették, de kézimunkával látták el az asszonyok gyűrű és dagasztó kényeivel. Szentén díszítették azok a tarisznyak, amelyekben elsősorban a lakodalomba vitték a kalácsot, de használták a díszített tarisznyát a mező munkáknál a kenyér hordására is.

Külön jelentős a Beregi Múzeum mintakendő-gyűjteménye. Az első darabok a XIX. sz. közepéről valók. Ezeket kezdetben az úri, polgári családok nőtárgjai készítették a kor és a réteg ízlésének megfelelő több színű mintával. Alapanyagaikat változtattak, mintáikat színezésben sokszor leegyszerűsödve kerülték át a népi használati eszközökre.

A mintakendő-gyűjteményét Csizsár Sarolta

Készül a keresztzsemes. (Elek Emil felv.)

<https://www.youtube.com/watch?v=sEDSleY1Ctw>

2. A Htv. 1. § (1) bekezdés c) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok

Külön mellékletben.

3. A javaslatban megadott adatok kezelésére, illetve a benyújtott teljes dokumentáció, - ideértve a csatolt dokumentumok, saját készítésű fényképek és filmek felhasználására is - vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat

HOZZÁJÁRULÓ NYILATKOZAT

Alulírott Baracsi Endre, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottság elnöke a **Beregi keresztszemes hímzés – Felső-Tisza-vidéki keresztszemes hímzésnek** a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételére benyújtandó javaslattal összefüggésben nyilatkozom, hogy hozzájárulok a benyújtott teljes dokumentáció korlátlan felhasználásához és a javaslatban szereplő adataimnak a Hungarikum Bizottság Titkársága által történő kezeléséhez.

Nyíregyháza, 2021. október 1.

Baracsi Endre

-
4. A nem saját készítésű dokumentumok szerepeltetése esetén az adott dokumentum tulajdonosának hozzájáruló nyilatkozata a szabad felhasználásról

NYILATKOZAT

Alulírott Csutkai Csaba fotóművész hozzájárulok a „**Beregi keresztzemes hímzés – Felső-Tisza-vidéki keresztzemes hímzés**”-nek a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételére a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottság elnöke által benyújtott javaslatához csatolt fényképeimnek – a szerző megjelölésével történő – felhasználásához.

Nyíregyháza, 2021. október 1.

aláírás

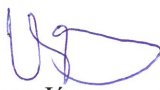
Beregi Múzeum 4800 Vásárosnamény, Rákóczi Ferenc út 13.
Telefon: +36 45 470 638, +36 45 570 146
E-mail: info@beregimuzeum.hu
Honlap: beregimuzeum.hu

NYILATKOZAT

Alulírott Varga János, a Beregi Múzeum (4800 Vásárosnamény, Rákóczi út 13.) igazgatója hozzájárulok a „Felső-Tisza-vidéki – Beregi keresztszemes hímzés”-nek a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételére a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár elnöke által benyújtott javaslathoz csatolt saját készítésű fényképek – a szerző megjelölésével történő – további felhasználásához.

Vásárosnamény, 2021. december 27.

Varga János
igazgató
Beregi Múzeum

